Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

บทความวิชาการ

THE NURSERY OF PHRA AKKHARA CHAYA THOE: THE FIRST SCHOOL FOR YOUNG CHILDREN IN SIAM

โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ: โรงเรียนเด็กเล็กแห่งแรกในสยาม

RAWIROCH SINGHLUMPONG (รวีโรจน์ สิงห์ลำพอง)*

วันที่รับบทความ 4 กุมภาพันธ์ 2569
วันที่แก้ไขบทความ 8 เมษายน 2569
วันที่ตอบรับบทความ 23 เมษายน 2569

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค์ และระเบียบการจัดการศึกษาของ “โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ” ซึ่งเป็นสถานรับเลี้ยงและโรงเรียนเด็กเล็กแห่งแรกในประเทศสยาม สถานศึกษาแห่งนี้จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2433 โดยพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ (พระอิสริยยศในขณะนั้น) ทรงมีพระดำริริเริ่มด้วยความโศกเศร้าอย่างสาหัสจากการสูญเสียพระราชธิดาคือ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านภาจรจำรัสศรี ที่สิ้นพระชนม์ลงด้วยโรคไข้รากสาดน้อย ขณะมีพระชันษาเพียง 5 ปีเศษ จึงทรงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เพื่อใช้ที่ดินส่วนพระองค์บริเวณตำบลสวนมะลิ ริมถนนบำรุงเมือง ในการสร้างโรงเลี้ยงเด็กเพื่อทำนุบำรุงและสร้างพระกุศลอุทิศแด่พระราชธิดาผู้ล่วงลับ การดำเนินงานมีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงรับหน้าที่เป็นผู้จัดการโรงเลี้ยงเด็ก โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อช่วยเหลือและอุปการะเด็กกำพร้า เด็กอนาถา และเด็กจากครอบครัวที่ยากจนขัดสน โรงเรียนจะรับดูแลเด็กตั้งแรกเกิดไปจนถึงเกณฑ์อายุที่กำหนด โดยให้กินอยู่หลับนอนและรักษาพยาบาลฟรี จุดเด่นสำคัญคือการวางหลักสูตรการจัดการศึกษา “วิชาหัดเด็ก 10 ประการ” ที่เน้นทักษะการอ่านเขียน การคิดเลข ทักษะชีวิต และการพึ่งพาตนเองผ่านการเล่นปนเรียน ซึ่งเป็นแนวคิดที่สอดคล้องอย่างน่าอัศจรรย์กับหลักการศึกษาปฐมวัยสมัยใหม่และวิธีเรียนรู้แบบมอนเตสซอรี่ (Montessori Approach) ทั้งที่แนวคิดของสยามนี้เกิดขึ้นก่อนมอนเตสซอรี่ถึงประมาณ 9 ปี แม้ในเวลาต่อมาโรงเลี้ยงเด็กจะเผชิญปัญหาจำนวนเด็กนอกเกณฑ์ที่มากเกินไปจนต้องปรับเปลี่ยนบทบาทพื้นที่และยุติกิจการลงในที่สุด แต่คุณูปการและพระกรุณาธิคุณของพระองค์ยังคงเป็นรากฐานสำคัญและเป็นต้นกำเนิดด้านงานสังคมสงเคราะห์ รวมถึงการศึกษาปฐมวัยของไทย ซึ่งเกิดขึ้นก่อนที่ทางราชการ

* นักวิชาการศึกษา ด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ศาสนา และจารีต สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, E-mail: Raweeroch.si@ssru.ac.th
Educational Academic in History, Culture, Religion, and Traditions, Office of Arts and Culture, Suan Sunandha Rajabhat University

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

จะจัดตั้งโรงเรียนอนุบาลแห่งแรกถึง 50 ปี โดยปัจจุบันยังคงเหลือหลักฐานเชิงประจักษ์ผ่านชื่อ “ตรอกโรงเสี้ยงเด็ก” ในกรุงเทพมหานคร

คำสำคัญ: โรงเสี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ / การศึกษาปฐมวัยในสยาม / วิชาหัดเด็ก 10 ประการ / ประวัติศาสตร์งานสังคมสงเคราะห์ / แนวคิดแบบมอนเตสซอรี่

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

Abstract

This article explores the history, objectives, and educational regulations of "The Nursery of Phra Akkhara Chaya Thoe," the very first nursery and preschool in Siam. Established in 1890 (B.E. 2433) by Phra Akkhara Chaya Thoe Princess Saisavali Bhiromya, Krom Khun Suddhasininat (her title at the time), the institution was conceived amidst her profound grief over the untimely loss of her daughter, Her Royal Highness Princess Nabharachamrassri, who passed away from typhoid fever at the tender age of five In response, she sought royal permission from King Chulalongkorn (King Rama V) to utilize her personal land in the Suan Mali sub-district, along Bamrung Mueang Road, to build the nursery. This endeavor aimed to nurture vulnerable children and make merit in dedication to her late daughter. Regarding its administration, His Royal Highness Prince Damrong Rajanubhab assumed the role of the nursery's manager.

Its primary objective was to aid and support orphans, destitute children, and those from impoverished families. The institution provided full boarding and free medical care for children from infancy up to the designated age limit. A key highlight was the implementation of the "10 Core Lessons for Children" curriculum, which emphasized literacy, numeracy, life skills, and self-reliance through play-based learning. Remarkably, this Siamese concept aligned with modern early childhood education and the Montessori Approach, despite predating Montessori's ideology by approximately nine years. Although the nursery eventually faced an influx of children who did not meet the criteria—leading to a restructuring of the space and its ultimate closure—the Princess's immense contributions and benevolence remain a foundational cornerstone and the origin of social work and early childhood education in Thailand, predating the government's establishment of the first public kindergarten by 50 years. Today, this historical legacy remains visibly evident through the name "Trok Rong Liang Dek" (The Nursery Alley) in Bangkok.

Keywords: The Nursery of Phra Akkhara Chaya Thoe / Early Childhood Education in Siam / 10 Core Lessons for Children / Social Work History / Montessori Approach

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

บทนำ

พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ประสูติเมื่อวันที่ 4 กันยายน พุทธศักราช 2406 เป็นพระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าลดาวัลย์ กรมหมื่นภูมินทรภักดี (พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเอมน้อย) พระมารดาคือหม่อมจีน (ต่อมาในรัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็นเจ้าจอมมารดาจีน ด้วยท่านเป็นขรัวยายของสมเด็จเจ้าฟ้าถึง 6 พระองค์ จึงทรงยกย่องให้มีเกียรติยศเสมอด้วยพระสนมเอกของพระเจ้าแผ่นดิน) พระวิมาดาเธอ ทรงเป็นพระธิดาองค์เล็ก เมื่อแรกประสูติทรงดำรงพระอิสริยยศหม่อมเจ้า มีพระโสทรเชษฐภคินีร่วมพระมารดา 2 พระองค์คือ หม่อมเจ้าบัว (พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอรรควรราชกัญญา) หม่อมเจ้าปิ๋ว (พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์) และพระวิมาดาเธอ ทรงเป็นพระธิดาองค์เล็ก มีพระนามเมื่อแรกประสูติว่าหม่อมเจ้าสาย (เฉลิมพลฑิฆัมพร, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า, 2535: 16–17)

ในกาลต่อมาเมื่อทรงเจริญพระชันษาได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นพระภรรยาเจ้าในตำแหน่งพระอัครชายา พร้อมกับพระโสทรเชษฐภคินีทั้งสองพระองค์ พระอิสริยยศในขณะนั้นคือพระอัครชายาเธอ หม่อมเจ้าสาย ครั้นถึงวันที่ 25 มิถุนายน พุทธศักราช 2431 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็น พระอัครชายาเธอพระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 5 ตอน 8, 2431: 61) ชาววังออกพระนามโดยลำลองว่า พระอัครชายาเธอพระองค์เล็ก หรือท่านองค์เล็ก ในกาลต่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา (ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 42 ตอน 0 ก, 2468: 372) คำว่า “วิมาดา” แปลว่า “แม่เลี้ยง” พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกย่องพระวิมาดาเธอไว้เสมอด้วยพระราชมารดา พระองค์จึงทรงเป็นเจ้านายพระองค์เดียวที่ได้รับการสถาปนาไว้ในพระอิสริยศักดิ์นี้อย่างเป็นทางการ ส่วนสร้อยพระนาม “ปิยมหาราชปดิวรัดา” นั้นแปลว่า ภริยาที่ซื่อสัตย์และภักดีต่อสามีคือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งในรัชกาลนั้นทรงรับพระภาระในการกำกับห้องเครื่อง ปรุงพระกระยาหารถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และราชสำนักในพระองค์ตลอดรัชกาล นับเป็นหน้าที่อันมีเกียรติยศยิ่ง เพราะผู้ปฏิบัติหน้าที่นี้ต้องเป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างสูง (เนื่อง นิลรัตน, ม.ล., ม.ป.ป.: 27–29)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชโอรสและพระราชธิดา ซึ่งประสูติแต่พระวิมาดาเธอฯ 4 พระองค์ ได้แก่

1. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ต้นราชสกุลยุคล
2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านภาจรจำรัสศรี ภัทรวดีราชธิดา (สิ้นพระชนม์เสียก่อนสถาปนาเป็นสมเด็จเจ้าฟ้า)
3. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลินีนภดารา ศิรินิภาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา
4. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภานภดล วิมลประภาวดี กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

ปฐมบทแห่งโรงเลี้ยงเด็ก

เหตุการณ์ที่เกี่ยวเนื่องกับการตั้งโรงเลี้ยงเด็กนั้น มีต้นเรื่องว่า ในปีพุทธศักราช 2432 พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านภาจรจำรัสศรี ประชวรพระโรคไข้รากสาดน้อยสิ้นพระชนม์ขณะมีพระชันษาเพียง 5 ปีเศษ เจ้าฟ้าหญิงพระองค์นี้เป็นที่สนิทเสน่หาของพระราชบิดาและพระราชมารดายิ่งนัก มีบันทึกว่า แม้จะยังเป็นพระราชกุมารี แต่ก็โปรดที่จะทรงทำอะไร ๆ ตามอย่างผู้ใหญ่ เช่นเวลาเสด็จขึ้นเฝ้า ข้าหลวงต้องเชิญหีบพระศรี (หีบหมาก) ตามเสด็จ ทรงร้อยมาลัยถวายสมเด็จพระราชบิดาสำหรับคล้องที่พระแสงทุกวัน ชาววังในสมัยนั้นอัศจรรย์ใจที่เด็กเล็กพระชันษาเพียงเท่านั้นสามารถร้อยมาลัยครึ่งซีกได้ด้วยดอกพุด ดอกมะลิ ดอกพุทธชาด ซึ่งแม้แต่เด็กที่โตกว่านี้ยังสามารถฝึกหัดได้ยากนัก เมื่อสิ้นพระชนม์ลงอย่างน่าสลดใจเช่นนี้ พระมารดาคือพระวิมาดาเธอทรงโศกเศร้าอย่างสาหัสเกินกว่าจะระงับได้ ถึงขนาดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องทรงพาหลีกออกจากพระตำหนัก ขึ้นไปประทับบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาททันทีที่พระเจ้าลูกเธอสิ้นพระชนม์ ส่วนการพระศพนั้น เจ้านายฝ่ายในชั้นผู้ใหญ่มีสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี เป็นต้น ทรงพระเมตตาเป็นธุระช่วยจัดการแทน (ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2472: 4–5)

การสูญเสียครั้งนี้ พระวิมาดาเธอ ทรงโศกเศร้าอาลัยรักพระราชธิดายิ่งนัก ทรงพระอนุสรณ์คำนึงว่า ขนาดพระธิดาของพระองค์เองที่ทรงดูแลทะนุถนอมอย่างดียิ่งยังประสบเคราะห์กรรมเช่นนี้ จึงมีพระดำริถึงเด็กอื่นที่ขาดการเลี้ยงดูเอาใจใส่รักษาพยาบาล อันอาจเนื่องมาจากความยากจนของบิดามารดานั้นจะได้รับความลำบากเพียงใด ประกอบกับทรงมีพระประสงค์จะสร้างพระกุศลอุทิศแด่พระธิดาผู้ล่วงลับ ดังนั้นเมื่อเสร็จสิ้นงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอพระองค์นั้นแล้วในปี พ.ศ. 2433 พระวิมาดาเธอ ขณะดำรงพระอิสริยยศ พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ ได้ทรงมีศรัทธาให้มีการจัดตั้งโรงเลี้ยงเด็กขึ้นใน พระนคร เพื่อรับเลี้ยงเด็กกำพร้า และเด็กอนาถา จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดตั้งโรงเลี้ยงเด็กขึ้นในบริเวณที่ดินส่วนพระองค์ ที่ตำบลสวนมะลิ ริมถนนบำรุงเมือง (ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2472: 6) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชานุญาตและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (ต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการโรงเลี้ยงเด็กดังกล่าว พระราชทานนามว่า “โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ” โรงเลี้ยงเด็กแห่งนี้ให้การช่วยเหลืออุปการะแก่เด็กกำพร้า เด็กที่ครอบครัวยากจน ให้เข้ามาอยู่ประจำเพื่อได้รับการศึกษาการอบรมบ่มนิสัยให้เป็นพลเมืองดี มีความประพฤติดี มีวิชาความรู้ที่จะประกอบอาชีพได้ในอนาคต ดังประกาศในราชกิจจานุเบกษาความว่า

เรื่องโรงเลี้ยงเด็ก

พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ มีความสังเวชสลดพระหฤทัย ในการที่ประชวรและสิ้นพระชนม์แห่งพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านกาจรจำรัสศรี ซึ่งเป็นพระธิดาเป็นต้นเหตุ จึงได้ทรงพระดำริว่า บุตรธิดาผู้มีบรรดาศักดิ์มีทรัพย์ยังได้ความเวทนาในเวลาป่วยไข้แสนสาหัสถึงเพียงนี้ ทารกที่เป็นผู้เกิดแต่บิดามารดาอันขัดสนจะได้ความลำบากยิ่งไปกว่านี้สักเพียงไร เป็นที่น่าสงสาร

อนึ่งบรรดาทารกซึ่งเกิดแต่บิดามารดาอันขัดสนยากจน มักจะต้องทนความลำบากและทุกขเวทนาต่าง ๆ ด้วยความยากจนของบิดามารดาบางทีถึงเป็นอันตรายเสีย เพราะบิดามารดาไม่มี

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

กำลังสามารถจะบำรุงเลี้ยงดูไว้ได้ก็มี ที่บิดามารดาพาไปทอดทิ้งหรือไปเที่ยวยกให้แก่ผู้อื่นเสียแต่ยังอยู่ในผ้าอ้อมก็มี ทารกเหล่านี้ย่อมจะเป็นอันตรายเสียเพราะเหตุที่ไม่ได้รับความปฏิบัติบำรุงเลี้ยงตามสมควรมากกว่าที่จะรอดอยู่ได้จนโตใหญ่

อีกประการหนึ่ง ทรงพระดำริด้วยเห็นว่าเด็ก ๆ ซึ่งบิดามารดาเป็นคนเลวทรามขัดสน บิดามารดามักทอดทิ้งปล่อยให้ประพฤติตามอำเภอใจ คะนองในทางทุจริตไปแต่ยังเยาว์ ครั้นเด็กนั้นเติบใหญ่ขึ้นก็มีแต่นิสัยความชั่วพัวพันติดสันดาน พาให้เกียจคร้านหรือประพฤติพาลทุจริต ต้องได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ หาไม่ก็ต้องยอมตัวประพฤติเช่นทาสของผู้อื่นเมื่อปลายมือ เพราะบิดามารดาขัดสน ไม่สามารถ หรือไม่ได้ประสงค์ให้ศึกษาสำเหนียกหาวิชชาความรู้สำหรับเลี้ยงชีวิต และฝึกหัดให้ประพฤติดีมาแต่ในเวลาอันสมควรเมื่อยังเป็นเด็กนั้น เด็กตกไปในทางทุจริตเสียเพราะเหตุนี้ก็มีมาก

พระองค์มีพระประสงค์จะบำเพ็ญพระกุศลให้เป็นถาวรวัตถุที่ระลึกถึงและอุทิศส่วนพระกุศลประทานพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านภาจรจำรัสศรี พระธิดาซึ่งสิ้นพระชนม์ล่วงไปนั้น จึงทรงพระดำริเห็นว่าการทำนุบำรุงทารกและเด็กชายหญิงซึ่งเป็นบุตรของคนยากจน ให้พ้นอันตรายและพ้นทางทุจริตต่าง ๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ย่อมจะเป็นการกุศลทานมัยบุญกิริยาวัตถุอันประเสริฐและเป็นการสมควรอย่างยิ่ง เพราะยังมิได้มีผู้ใดจัดขึ้นให้ปรากฏในพระราชอาณาเขตมาแต่ก่อน จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระโสมนัสอนุโมทนาในพระกุศลเจตนาอันพิเศษนี้ และจะทรงเป็นพระราชธุระช่วยอุปการบำรุงด้วยพระบรมราชานุภาพ ให้การสำเร็จตลอดไปตามประสงค์ทุกประการ

ระเบียบการโรงเลี้ยงเด็ก

พระอัครชายาเธอฯ จึงได้ทรงบริจาคทรัพย์เป็นอันมาก ซื้อทั้งที่ดินและที่ตึกเรือนโรงต่าง ๆ ซ่อมแซม ก่อสร้างบริเวณและเครื่องใช้เครื่องแต่งทั้งปวงบริบูรณ์พร้อมเสร็จ จัดเป็นโรงสำหรับเลี้ยงเด็กขึ้นที่ตำบลสวนมะลิ ริมถนนบำรุงเมืองแห่งหนึ่ง เพื่อจัดการบำรุงเลี้ยงทารกและเด็กชายหญิงอันเป็นบุตรคนยากจนต่อไป โดยลักษณะการที่จัดดังนี้ คือ

1) โรงเลี้ยงเด็กนี้จะรับบำรุงเลี้ยงรักษาทารกและเด็กชายหญิงอันเป็นบุตรคนยากจนเข็ญใจซึ่งเป็นกำพร้า หรือบิดามารดาเป็นคนพิการเป็นคนมีทุกข์ยากไม่สามารถจะบำรุงเลี้ยงได้เอง จงพามาฝากให้เป็นสิทธิ์แก่โรงเลี้ยงเด็กนี้ ให้บำรุงเลี้ยงไปจบเติบใหญ่พอสมควรจะไปทำมาหากินโดยอิสรภาพกำลังตนได้ จะรับทำนุบำรุงเลี้ยงแต่ทารกและเด็กชายหญิงเท่าที่กล่าวมานี้เท่านั้น

2) บรรดาทารกและเด็กชายหญิงซึ่งจะรับเลี้ยงไว้ในโรงเลี้ยงเด็กนี้จะรับโดยกำหนดอายุในระวางอย่างต่ำ แม้ภายหลังเกิดมาได้วันเดียวไปจนเด็กหญิงอายุได้ 11 ปี เด็กชายอายุ 13 ปี เป็นอย่างสูงจะไม่รับเด็กซึ่งอายุเกินไปกว่านั้น

3) การที่จะบำรุงเลี้ยงทารกและเด็กชายหญิงในโรงเลี้ยงเด็กนี้จะให้กินอยู่หลับนอนเบ็ดเสร็จมีทั้งพี่เลี้ยงผู้รักษาพยาบาลเวลาเมื่อจะป่วยเจ็บ เมื่ออายุเด็กสมควรจะเล่าเรียนวิชาก็จะให้มีครูฝึกสอนวิชาเป็นทางทำมาหากินเลี้ยงชีวิตให้ จนโตใหญ่สมควรจะไปทำมาหากินเป็นอิสรภาพได้โดยกำลังตน ก็จะช่วยฝากฝังให้มีที่ทำมาหากินโดยชอบได้ถ้วนทุกคน

4) การที่บำรุงเลี้ยงทารกและเด็กในโรงเลี้ยงเด็กนี้ จะทำนุบำรุงให้เป็นทานจนตลอด บิดามารดามาฝากบุตรก็ไม่ต้องเสียค่าให้รับเลี้ยงเมื่อเด็กใหญ่โตจะออกจากโรงเลี้ยงเด็กไป ก็จะไม่ให้ต้องเสียเงินค่าบำรุงเลี้ยงและฝึกสอนวิชาอย่างหนึ่งอย่างใด

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

5) บิดามารดาจะพาบุตรมาฝากโรงเลี้ยงเด็กนี้ ต้องทำสัญญายอมยกเด็กนั้นให้เป็นสิทธิ์แก่โรงเลี้ยงเด็กให้เลี้ยงไปจนโตใหญ่จนกว่าจะไปทำมาหากินเองได้ ในระหว่างเมื่อเด็กอยู่ในโรงเลี้ยงเด็กนี้ บิดามารดาจะมาพาคืนไปไม่ได้ เว้นแต่ผู้บำรุงเลี้ยงเด็กเห็นว่าที่จะคืนให้บิดามารดาไปนั้นจะเป็นการดีแก่ตัวเด็กจึงจะยอมคืนให้ไป

อนึ่งในระวางเมื่อเด็กอยู่ในโรงเลี้ยงเด็กนั้น บิดามารดาของเด็กจะไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนเด็กก็ได้ดังปรารถนา หรือเมื่อเวลาเด็กเจ็บไข้จะมาอยู่รักษาพยาบาลบุตรของตัวก็ได้

6) บรรดาทารกและเด็กชายหญิง ซึ่งมาอยู่ในโรงเลี้ยงเด็กนี้ จะได้รับทำนุบำรุงพิทักษ์รักษาเหมือนเป็นบุตรอันมีบิดามารดาที่ดีบำรุงเลี้ยงเป็นนิตย์เสมอหน้าทั่วไป และโรงเลี้ยงเด็กจะป้องกันมิให้มีผู้หนึ่งผู้ใดเบียดเบียนเด็กให้ได้ความเดือดร้อนอย่างหนึ่งอย่างใดได้โดยเต็มกำลังทั้งภายในและกายนอก

7) โรงเลี้ยงเด็กนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกชื่อว่า"โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ" เพราะพระอัครชายาเธอฯ ได้ทรงพระดำริและทรงบริจาคทรัพย์สร้างขึ้น ทั้งจะทรงทำนุบำรุงโดยพิเศษส่วนพระองค์เองต่อไปเป็นนิตย์

ขอท่านทั้งปวงผู้ได้อ่านทราบความจงอนุโมทนาในการพระกุศลเจตนาอันพิเศษนี้ และช่วยมีความกรุณาชี้แจงให้ทราบถึงบรรดาคนซึ่งมีความลำบากทุกข์ยากที่จะเลี้ยงบุตรของตน ทั้งผู้ที่ได้รับเลี้ยงเด็กกำพร้าไว้ด้วยความยากนั้นให้เข้าใจความจริง และยินยอมตามความที่ได้กล่าวมาข้างต้น ถ้าพาเด็กมาฝากยังโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอฯ ก็จะรับไว้ทำนุบำรุงโดยเต็มกำลังตามสมควรต่อไป (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 7 ตอน 1, 2433: 7)

โรงเลี้ยงเด็กเมื่อแรกเปิด

โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอฯ นี้เปิด ณ วันที่ 1 เมษายน รัตนโกสินทรศก 109 โดยวันที่ 31 มีนาคม รัตนโกสินทรศก 108 เวลาบ่าย 5 โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยรถพระที่นั่งไปโรงเลี้ยงเด็ก มีการเจริญพระพุทธมนต์ พระสงฆ์ธรรมยุติกา 10 รูป มีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นประธาน สงฆ์สวดมนต์จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับถึงพระบรมมหาราชวังเวลา 2 ทุ่มเศษ

วันที่ 1 เมษายน รัตนโกสินทรศก 109 เวลาเช้า 5 โมงเศษ โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร เสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศลที่โรงเลี้ยงเด็ก คือทรงถวายอาหารบิณฑบาตพระสงฆ์ที่สวดมนต์รับพระราชทานฉัน และถวายไทยทานเป็นอันมาก แล้วเสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 7 ตอน 1, 2433: 7)

จากข้อความในราชกิจจานุเบกษาข้างต้น ทำให้ทราบว่าโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอนี้จัดตั้งขึ้นและประกอบพิธีเปิดในวันที่ 1 เมษายน รัตนโกสินทรศก 109 (พุทธศักราช 2434) มีที่ตั้งที่ตำบลสวนมะลิ ริมถนนบำรุงเมือง อันเป็นที่ดินส่วนพระองค์ของพระวิมาดาเธอ ในภารกิจการจัดและดำเนินการนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมอบหมายให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมธรรมการ รับเป็นผู้ดำเนินการวางระเบียบและอำนวยการตามพระปณิธานของพระวิมาดาเธอทุกประการ และหลังจากเปิดการดำเนินภารกิจอย่างเป็นทางการแล้ว โรงเลี้ยงเด็กแห่งนี้ให้การช่วยเหลืออุปการะแก่เด็กกำพร้า เด็กที่ครอบครัวยากจน ให้เข้ามาอยู่ประจำเพื่อได้รับการศึกษาการอบรมบ่มนิสัยให้เป็นพลเมืองดี มีความประพฤติดี มีวิชาความรู้ที่จะประกอบอาชีพได้ในอนาคต ทรงรับเลี้ยงเด็กชายหญิง ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่ง อายุ 12 ปี สำหรับ

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

เด็กหญิง และ 13 ปี สำหรับเด็กชาย เด็กดังกล่าวนอกจากจะได้รับการศึกษา การอบรมขัดเกลากิริยามารยาทและลักษณะนิสัยแล้ว ยังได้รับการดูแลเป็นอย่างดีทั้งด้านความเป็นอยู่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม การรักษาพยาบาล และที่พำนักหลับนอนโดยผู้ปกครองไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายแต่อย่างใด จนกระทั่งอายุครบตามกำหนดพอที่จะประกอบอาชีพได้ โรงเลี้ยงเด็กนี้ก็จะคืนเด็กให้กับผู้ปกครอง เด็กที่เข้าอยู่ในอุปการะของโรงเลี้ยงเด็กนี้ จะได้รับชื่อใหม่ ใช้คำว่าบุญเป็นต้นชื่อทุกคน อาทิ เด็กชายบุญโกย เด็กชายบุญสิบ เด็กชายบุญปก เด็กหญิงบุญแต่ง เด็กหญิงบุญศุข เด็กหญิงบุญจินต์ เป็นต้น (ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น, 2433: 2)

การบริหารจัดการและการจัดการเรียนการสอน

ทุนทรัพย์ในการจัดสร้าง ดำเนินการภารกิจ และเงินเดือนบุคลากร ตลอดจนค่าใช้สอยต่าง ๆ ของโรงเลี้ยงเด็กนี้เป็นเงินประทานจากพระอัครชายาเธอ (พระวิมาดาเธอ) เป็นส่วนใหญ่ มีเงินสนับสนุนจากพระคลังข้างที่บ้าง กับเงินและสิ่งของบริจาคจากผู้อื่นช่วยสมทบบ้าง เมื่อจะสร้างโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ ในที่ดินส่วนพระองค์นั้น ราษฎรใกล้เคียงพอทราบข่าวต่างก็แสดงความปรารถนาที่จะเสนอขายที่ดินของตนให้แก่การก่อสร้างครั้งนี้ ราษฎรเช่นนายภู่ได้เสนอขายที่ตั้งบ้านเรือนพร้อมที่ดินของตน รวมถึงราษฎรรายย่อยอื่น ๆ ด้วย เมื่อซื้อขายสำเร็จ คิดคำนวณโดยประมาณแล้ว โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอนี้ มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 28 ไร่ ที่ดินเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าติดถนนบำรุงเมือง ด้านหลังติดคลองมหานาค ด้านข้างทั้งสองติดกับที่ดินทำกินของราษฎร แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ในปัจจุบันนี้ไม่เหลือพื้นที่เดิมได้ให้เห็นหรือศึกษาเลย เหลือเพียงถนนขนาดเล็กที่ชื่อ “ตรอกโรงเลี้ยงเด็ก” ไว้เป็นหลักฐานเท่านั้น ซึ่งจากคำบอกเล่ากล่าวว่า ถนนนี้ตัดผ่านใจกลางพื้นที่เดิมของโรงเลี้ยงเด็กไปตามทางยาว ที่ปัจจุบันทั้งสองข้างตรอกนั้นเป็นอาคารพาณิชย์ที่สร้างขึ้นด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ซึ่งปรากฏขึ้นหลังปีพุทธศักราช 2500 แล้วทั้งสิ้น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงพรรณนาถึงบรรยากาศและภูมิสถานของโรงเรียนเด็กในครั้งนั้นไว้ว่า “ตั้งแต่ย่างเข้าไปในโรง (เลี้ยงเด็ก) ได้เดินทางอันราบเรียบแลเห็นสนามกว้างเต็มไปด้วยหญ้าอันเสมอซึ่งสำหรับเด็กวิ่งเล่นได้สนุกสบาย และมีคลองที่น้ำเข้าออกได้ สำหรับเด็กใหญ่ว่ายอาบหรือใช้ได้ไม่ขัดขวาง ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้ดอกไม้ผลน่านั่งเล่นเย็นใจมาก ที่อยู่ก็เป็นตึกเรือนฝากระดานอย่างดี มีที่นอนกันเหลือบยุงและเครื่องเล่นเพลินใจ เครื่องนุ่งห่มก็ล้วนแต่ของที่ใหม่ ๆ ไม่สกปรก มีพี่เลี้ยงนางนม ผู้ตักเตือนใจให้เพลิดเพลินในความชอบความดีอยู่เสมอ อาหารก็ได้รับของที่ประณีต เจ็บป่วยก็มีผู้รักษาพยาบาล เมื่ออายุเจริญล่วงมาก็โกนจุกตัดเปียให้ ทั้งได้รับศิลปวิทยาการเป็นเครื่องประดับสำหรับกายต่อไปและภายหน้าทำการทำมาหาเลี้ยงชีพ ก็จะได้รับการอุดหนุนโดยสมควร ดูไม่มีสิ่งใดขาดปกติจากเด็กพลเรือนที่เกิดมาเลย” และสำหรับการศึกษาเล่าเรียนของเด็กในอุปการะนี้ มีความมุ่งหมายในการจัดการศึกษาดังที่พระเจ้าน้องเจ้ายาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่ามี 10 ประการ (ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น, 2433: 5) กล่าวคือ

1. ให้อ่านหนังสือออกเขียนได้
2. ให้คิดเลขเป็น
3. ให้รู้จักรักษาอิริยาบถ
4. ให้หุงข้าวต้มแกงเป็น

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

5. ให้เย็บผ้าเป็น
6. ให้ขึ้นต้นไม้เป็น
7. ให้ว่ายน้ำเป็น
8. ให้ปลูกทับกระท่อมที่อยู่เป็น
9. ให้รู้จักปลูกต้นไม้
10. ให้รู้จักเลี้ยงสัตว์

ตั้งแต่เริ่มดำเนินกิจการ โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ ได้รับอุปการะเด็กชายหญิงไว้เป็นจำนวนมาก เมื่อแรกตั้งนั้นนอกจากพนักงานเจ้าหน้าที่พี่เลี้ยงต่าง ๆ แล้ว ยังมีครูสอนประจำอยู่ 4 คน คือ ครูนกยูง ต่อมาเป็นพระยาสุรินทรราชา (นกยูง วิเศษกุล) ครูบุญรอด ต่อมาเป็นพระยาภิรมย์ภักดี (บุญรอด เศรษฐบุตร) ครูสนั่น ตอมาเป็นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) และครูเหม ต่อมาเป็นพระยาโอวาทวรกิจ (เหม ผลพันธิน) การดำเนินกิจการได้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย ทั้งการเปิดรับเด็กกำพร้าและซ่อมสร้างอาคารสถานที่ให้เหมาะสม จนถึงวันที่ 8 กันยายน รัตนโกสินทรศก 109 (พุทธศักราช 2433) ได้ประกอบพิธีเจริญพระพุทธมนต์ฉลองอาคาร ซึ่งซ่อมแซมจากอาคารเดิมที่ติดที่ดินมา และที่ก่อสร้างขึ้นใหม่เป็นเรือนไม้รวม 4 หลัง ลักษณะเป็นเรือนฝากระดานชั้นเดียวใต้ถุนสูง เสาใต้ถุนเรือนเป็นคอนกรีต ด้านบนทาสีน้ำเงินมีเฉลียงประกอบลูกกรงไม้รอบอาคาร ประตูหน้าต่างบานเกล็ด มีช่องระบายลมเป็นลูกกรงบนข้างฝาเรือน มีเพดานไม้เดินลวดตรงเสมอกัน พื้นกระดานห้องปูเรียบ สวยงามและสะดวกสบายมาก การฉลองนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี พระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ และข้าราชสำนักฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ไปการพิธีฉลองอาคารที่โรงเลี้ยงเด็กในเวลาบ่าย 5 โมง ณ ที่นั้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เบิกตัวพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (เถียน) พร้อมทั้งข้าราชการ เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายสิ่งของและเครื่องใช้สำหรับโรงเลี้ยงเด็ก และเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพิธีสงฆ์ ซึ่งได้อาราธนาพระสงฆ์ 5 รูปอันมี พระอริยมุนี (เดช ฐานจาโร ปธ.5–สมณศักดิ์สุดท้ายเป็นพระธรรมไตรโลกาจารย์) วัดเทพศิรินทราวาสเป็นประธานสงฆ์ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว ได้พระราชทานนามอาคารทั้ง 4 ดังนี้ อาคารหลังที่ 1 พระราชทานนามว่า เรือนยุคล อาคารหลังที่ 2 พระราชทานนามว่า เรือนนภาจร อาคารหลังที่ 3 พระราชทานนามว่า เรือนมาลินี อาคารหลังที่ 4 พระราชทานนามว่า เรือนนิภา ชื่ออาคารทั้งหมดนี้มาจากพระนามพระราชโอรส และพระราชธิดาทุกพระองค์ที่พระสูติแต่พระอัครชายาเธอฯ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เด็กจำนวน 7 คน ที่อายุครบโกนจุกในปีนั้น ร่วมพิธีฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ด้วย

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

ภาพที่ 1 เด็กชายลงสนามเรียนวิชาการเพาะปลูกที่โรงเลี้ยงเด็ก
ที่มา: ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น, 2472

จากนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออก ณ เรือนนภาจร พร้อมด้วยฝ่ายในพระราชทานเลี้ยงแก่เด็ก และผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ในระยะก่อตั้งนี้มีเด็กในอุปการะจำนวน 48 คน ได้พระราชทานชื่อใหม่แก่เด็กทั้งหลาย พร้อมด้วยเสมาพระปรมาภิไธยสลักชื่อถ้วนทั่วทุกคน อาหารที่พระราชทานเลี้ยงล้วนจัดทำอย่างประณีต สถานที่จัดเลี้ยงนั้นตั้งโต๊ะเตี้ย ๆ แบบนั่งกับพื้น ถ้วยจานชามภาชนะ และผ้าเช็ดมือที่ใช้ล้วนแต่เป็นของดีมีราคา ประดับห้องด้วยตุ๊กตาและของเล่นเด็กเป็นจำนวนมาก และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้วงมโหรีผู้หญิงของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) บรรเลงขับร้องบทดอกสร้อยสุภาษิตสำหรับเด็ก ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงอำนวยการให้กวีผู้มีชื่อเสียงสมัยนั้นช่วยกันแต่งขึ้นสำหรับเป็นบทอาขยานให้เด็กท่องจำ เมื่อรับพระราชทานเลี้ยงอาหารแล้ว ได้พระราชทานของเล่นและตุ๊กตาแก่เด็กโดยทั่วกัน แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับในเวลา 2 ทุ่มครึ่ง ความข้างต้นที่บันทึกไว้นี้แสดงให้เห็นว่า ทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระอัครชายาเธอฯ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ รวมถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ตลอดทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ และบุคคลทั้งหลาย ได้เห็นพ้องกันในการสาธารณกุศลที่ทรงบำเพ็ญนี้ ทั้งได้บริจาคทรัพย์และสิ่งของโดยเสด็จพระราชกุศลสำหรับโรงเลี้ยงเด็กเป็นอเนกประการต่อมา

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

ช่วงเวลาแห่งการขยายตัว

การก่อสร้างสิ่งปลูกสร้างหรือถาวรวัตถุที่โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอในระยะต่อมา มีหลักฐานปรากฏเพิ่มขึ้นว่า ในปีพุทธศักราช 2437 จำนวนของเด็กที่อยู่ในอุปการะของโรงเลี้ยงเด็กนี้มีมากขึ้น อาคารและโรงเรียนต่าง ๆ ไม่พอแก่การใช้สอย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอาคารก่ออิฐถือปูนหลังหนึ่งอยู่ระหว่างเรือนมาลินีกับเรือนนิภาให้มีทางเชื่อมต่อถึงกันทั้งสามหลัง เป็นรูปแบบลักษณะเป็นอาคารเรียน พระราชทานนามว่า สายสวลีสัณฐาคาร และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเรือนที่พักอาศัยของเด็กขึ้นใหม่อีก 2 หลัง ตั้งชื่อตามเดิมคือเรือนมาลินีและเรือนนิภา ทั้งได้จัดสร้างโรงเรือนสำหรับฝึกงานหัตถกรรมอีกหลังหนึ่งด้วย ในระยะนั้น มีงานออกพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพพระบรมวงศ์ที่สิ้นพระชนม์ในขณะที่พระชนมายุน้อย คือ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าลวาดวรองค์ (ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเสื่อน) และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอิศริยาภรณ์ (ประสูติแต่เจ้าจอมมารดา ม.ร.ว.เกสร) กำหนดออกเมรุพระราชทานเพลิง ณ พระเมรุ วัดเทพศิรินทราวาส ทรงโปรดให้ตั้งพระโกศบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานที่สายสวลีสัณฐาคารในโรงเลี้ยงเด็ก พร้อมทั้งมีงานมหรสพสมโภช และถัดมาปีพุทธศักราช 2438 ในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวิมลนาคนพีสี (พระสูติแต่พระราชชายาเจ้าดารารัศมี) โปรดให้ตั้งพระศพบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานที่โรงเลี้ยงเด็กด้วยเช่นกัน และในครั้งนี้ได้สร้างเรือนที่อยู่อาศัยของเด็ก และเรือนพยาบาลอย่างละหนึ่งหลัง พร้อมทั้งหมู่เรือนครัวและโรงเลี้ยงอาหารอุทิศพระราชทานเป็นพระกุศล

อนึ่ง เมื่อสร้างโรงเลี้ยงเด็กแล้ว เจ้าจอมมารดาจีน พระมารดาในพระวิมาดาเธอ มีความปีติโสมนัส ใคร่จะช่วยการพระกุศลตามกำลัง ทรงพระดำริว่าเจ้าจอมมารดาท่านเป็นผู้ชราแล้ว เดินทางไปมาลำบาก จึงโปรดให้ปลูกเรือนขึ้นอีกหมู่หนึ่งในโรงเลี้ยงเด็กบริเวณด้านทิศเหนือ ให้เป็นเรือนของเจ้าจอมมารดาจีน ครั้นต่อมาเมื่อราชสำนักรัชกาลที่ 5 มีศูนย์กลางอยู่ที่พระราชวังดุสิตแล้ว พระวิมาดาเธอทรงพระดำริจะปลูกเรือนประทานท่านเจ้าจอมมารดาในที่ดินใกล้คลองสามเสน ซึ่งอยู่ใกล้ราชสำนักมากกว่า แต่ท่านชอบเรือนไม้ที่ได้สร้างประทานไว้ที่โรงเลี้ยงเด็ก จึงโปรดให้รื้อมาปลูกในที่ใหม่ใกล้คลองสามเสนนั้น จนครั้งหลังเมื่อสมเด็จเจ้าฟ้ายุคลฑิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ เสด็จขึ้นตำหนักใหม่ที่วังลดาวัลย์ ได้เชิญเจ้าจอมมารดาจีนซึ่งเป็นขรัวยายไปพำนักอยู่ด้วย ก็รื้อเรือนไม้นี้ไปปลูกใหม่อีก จนกระทั่งเจ้าจอมมารดาจีนถึงแก่อนิจกรรมเมื่อปีพุทธศักราช 2448 เรือนไม้หลังนี้ก็ยังอยู่ที่วังลดาวัลย์ต่อมาอีกช้านาน (สดับ, ม.ร.ว., 2526: 44)

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

ภาพที่ 2 อาคารสายสวลีสัณฐาคารภายในโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ
ที่มา: สวพล สุวนิช, 2563

การจัดกลุ่มโดยอ้างอิงกับการจัดการศึกษาในระบบ

โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ ได้กำหนดระเบียบการสำหรับการจัดการศึกษา ดังที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ในฐานะที่ทรงเป็นผู้จัดการทรงปรารภว่า เมื่อตั้งโรงเลี้ยงเด็กขึ้นในเวลานั้น ระเบียบการศึกษาของบ้านเมืองยังไม่ได้กำหนดเป็นหลักสูตรเป็นชั้นมูล ชั้นประถม ชั้นมัธยม และชั้นอุดมอย่างในสมัยหลัง และการรับเด็กเข้ามาอุปการะนั้น ได้กำหนดรับไว้แต่เด็กอนาถา หรือที่เป็นเด็กกำพร้า นับโดยอายุก็ตั้งแต่เป็นทารกจนถึงอายุราว 10–13 ปี โดยแบ่งกลุ่มออกเป็นทารกพวกหนึ่งและเด็กอีกพวกหนึ่ง กลุ่มที่เป็นทารกนั้นทรงอธิบายว่าให้ถือเอาเรื่องการอนามัยเป็นสำคัญ กล่าวคือให้มีสุขภาพพลานามัยดี มีพัฒนาการที่สมบูรณ์ทั้งร่างกายและสติปัญญา จึงต้องมีพี่เลี้ยงคอยดูแลใกล้ชิด แต่ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่ามีทารกอยู่ในอุปการะจำนวนเท่าใด และใครทำหน้าที่พี่เลี้ยงทารกเหล่านี้ แต่ในส่วนของเด็กนั้นมีหลักฐานบันทึกไว้ชัดเจนถึงจำนวนของเด็กชายและเด็กหญิงตลอดจนครู 4 คน ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น การวางระเบียบสำหรับโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายานั้นปรากฏในพระนิพนธ์ เรื่อง ความเห็นเรื่องวิชาหัดเด็ก ปรากฏในหนังสือวชิรญาณพิเศษ ประจำปีพุทธศักราช 2433 ซึ่งได้รักษาสำนวนและรูปแบบตัวสะกดแบบเดิมไว้ มีความว่า

การเล่าเรียนของเด็กทั้งหลาย ว่าโดยทั่วไปมิได้กำหนดเป็นตระกูลแลชนิด ข้าพเจ้า (หมายถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ–ผู้ศึกษา) เห็นว่าเป็น 3 ชั้น ชั้นต้นแต่เกิดมาชันคอได้ ก็เรียนที่จะคว่ำจะนั่งจะคลานจะเดินจะพูดจะวิ่ง ขึ้นไปโดยลำดับ นับเป็นการร่ำเรียนโดยธรรมดาบังคับชั้น 1

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

ส่วนชั้นกลางนั้นแต่เด็กเข้าใจภาษาแลรู้รักตัวแล้ว ก็ต้องเรียนวิชาบางอย่างที่จะเป็นประโยชน์แก่ตนต่อไปภายหน้า คือวิชาหนังสือเป็นต้น บรรดาที่เป็นวิชากลางสำหรับแลควรแก่เด็กทั่วไป นับเป็นการร่ำเรียนสำหรับตัวชั้น 1

ชั้นหลังนั้นเมื่อรุ่นขึ้นร่ำเรียนวิชาเลือกแต่อย่างเดียวหรือสองอย่าง ซึ่งจะรู้ไว้เป็นทางหาเลี้ยงชีวิตตน เป็นต้นว่าคนใดรักวิชาหนังสือก็ตั้งหน้าเล่าเรียนในวิชานั้นให้รู้ลึกซึ้ง ไปทำการเป็นเสมียนหรือมหาเปรียญไปตามที ที่รักในทางช่างก็ฝึกให้ชำนิชำนาญหาการรับจ้างจนตั้งตัวเป็นนายงานได้ ยังวิชาอย่างอื่น ๆ ก็มีอีกมากนับเป็นการร่ำเรียนหาเลี้ยงชีวิตชั้น 1

ในเรื่องข้าพเจ้าได้ดำริแลจงใจที่จะกล่าวในที่นี้ จะว่าแต่วิชาชั้นที่ร่ำเรียนสำหรับตัวชั้นเดียวแลว่าแต่ละวิชาสำหรับเด็กไทยเราประเทศเดียว คือเมื่อเด็กอายุตั้งแต่ 7 ขวบจน 11 ขวบ ควรจะเรียนอะไรบ้าง ข้าพเจ้าเห็นว่าความรู้ควรจะสอนเด็กในระหว่างนั้นมีอยู่ 10 อย่างคือ ให้อ่านหนังสือออกเขียนหนังสือได้ให้คิดเลขเป็น ให้รู้จักรักษาอิริยาบถ ให้หุงข้าวต้มแกงเป็น ให้เย็บผ้าเป็น ให้ขึ้นต้นไม้เป็น ให้ว่ายน้ำเป็น ให้ปลูกทับกระท่อม ที่อยู่เป็น ให้รู้จักปลูกต้นไม้ ให้รู้จักเลี้ยงสัตว์

ความรู้ตามข้าพเจ้าคิดเห็นทั้ง 10 อย่างนี้ มิใช่ว่าจะต้องให้ไปเรียนในโรงเรียนทุกอย่างล้วนเป็นความรู้ซึ่งบิดามารดาแลผู้เลี้ยงดูอาจสอนให้เด็กได้แทบทั้งนั้น ถึงว่าเช่นนี้ถ้าไม่มีอธิบายจะชักให้ท่านผู้อ่านสงสัย หรือเข้าใจผิดโดยหลายประการ คือประการหนึ่งจะสงสัยว่าเด็กอายุเพียงเท่านั้น ที่ไหนจะเรียนวิชาได้ถึงเก้าอย่างสิบอย่าง ประการหนึ่งจะเห็นว่าที่จะสอนความรู้แก่เด็กถึง 10 อย่างดังนี้ คงจะเป็นเครื่องเดือดร้อนแก่เด็ก ประการหนึ่งจะเห็นว่าที่กำหนดเป็นความรู้บางอย่างในสิบอย่างนั้น ไม่ควรจะสอนเด็ก เพราะไม่มีประโยชน์อย่างไร ถ้าความสงสัยและความเข้าใจของท่านผู้อ่านมีอยู่เช่นนี้ในข้อที่เด็กอายุเท่านั้นจะเรียนไม่ได้ หรือข้อที่จะเป็นการเดือดร้อนแก่เด็กนี้ ข้าพเจ้าขอชี้แจงโดยชัดเจนว่าข้าพเจ้าได้ทดลองแล้วแลไม่ได้เป็นเช่นนั้นเลย ในข้อที่ความรู้เหล่านั้นจะเป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์นั้น ข้าพเจ้าขอชี้แจงทีละอย่าง ๆ ต่อลงไปนี้ก่อน แล้วจึงจะอธิบายวิธีฝึกสอน

1) ความรู้อ่านหนังสือแลเขียนหนังสือนี้ ที่จะเป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์นั้น ไม่เป็นข้อต้องเถียงจะต้องอธิบาย แต่ว่าการสอนวิชาการหนังสือแก่เด็กอายุเพียงในระหว่างนั้น ข้าพเจ้าเห็นควรจะสอนเพียงให้อ่านหนังสือออก คืออ่านจดหมายหรือเรื่องอะไร ๆ ได้ความเข้าใจก็สอนเพียงนั้น ไม่ต้องให้เรียนศัพท์แสงโคลงฉันท์ที่ลึกซึ้ง ส่วนวิชาเขียนหนังสือนั้นเล่าก็สอนเพียงให้รู้จักเขียนจดหมายด้วยเส้นดินสอ หรือให้วิเศษก็เส้นหมึกลงในแผ่นกระดาษ ไม่ต้องกวดขันวิธีสเปลล์คือใช้ตัวอักษรให้แข็งแรงนัก วิชาอ่านเขียนที่ควรสอน ว่าโดยย่อก็พอให้เด็กเข้าใจ ความบรรดาจดหมาย เรื่องราวที่เขาเขียนมาให้อ่าน แลอาจเขียนความประสงค์ของตนลงเป็นหนังสือได้เท่านั้น

2) ความรู้คิดเลขนั้นเล่า ในส่วนประโยชน์ก็ไม่มีข้อควรถกเถียงเหมือนกัน แต่กำหนดที่จะให้เด็กรู้นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าเพียงสามัญวิธี คือ นับ บวก ลบ คูณ หาร กับมาตราวิธีคิดเรือนเงิน กับสั้นยาวและเวลา ฤดู เดือน ปี เท่านั้นก็พอควร

3) ความรู้รักษาอิริยาบถนั้น จะต้องอธิบายเบื้องต้นว่าข้าพเจ้าหมายความรู้อย่างไรก่อน ความรู้ซึ่งข้าพเจ้ารวมเข้าในหมวดว่ารักษาอิริยาบถนี้ คือ รู้จักรักษาสามัคคีไม่วิวาท หรือพูดจากันด้วยวาจาไม่ดีประการ 1 ยำเกรงอ่อนน้อมเชื่อฟัง ไม่หมิ่นประมาทผู้ใหญ่ประการ 1 รู้จักรักษาของคือรู้จักหนักเบามิให้สิ่งของที่ตัวใช้หรือรักษาเป็นอันตรายประการ 1 รู้จักอาหารแลความประพฤติที่จะเป็นอันตรายไข้เจ็บแก่ตัว คือให้รู้ว่าอาหารที่บูดเน่าเป็นของทำให้ท้องเสีย และความสะอาดหมดจดย่อมเป็น

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

ทางให้มีความสบายเป็นต้นประการ 1 ความรู้เหล่านี้รวมกันที่ข้าพเจ้าจัดเป็นหมวด เรียกว่ารักษาอิริยาบถเมื่ออธิบายเช่นนี้แล้วก็จะแลเห็นได้ว่า ล้วนแต่เป็นประโยชน์ทั้งนั้น

4) ความรู้หุงข้าวต้มแกงนั้น ก็แทบจะไม่ต้องกล่าวชี้แจงประโยชน์ จะควรอธิบายก็แต่ที่ทำไมจึงเห็นควรเป็นวิชาสอนเด็กเท่านั้น ควรสอนเด็กก็เพราะอย่างเดียวที่เด็กอายุเท่านั้นควรจะสอนได้แล้ว ไม่ควรจะให้ไปเสียเวลาเรียนต่อเมื่อเติบใหญ่ แลการหุงข้าวต้มแกงที่ข้าพเจ้าเห็นว่าสมควรจะสอนเด็กในชั้นนี้ ก็แต่เพียงให้รู้จักหุงข้าวให้สุก กับทำกับข้าวได้บางอย่าง เช่น ปิ้งปลา ทอดเนื้อ แกงต้มส้มหรือแกงเผ็ดอะไรสักอย่าง 1 สองอย่างเป็นต้น

5) ความรู้เย็บผ้านั้น ก็เป็นประโยชน์ที่รู้แล้วอาจจะเย็บเครื่องนุ่งห่มของตัว หรือเมื่อสิ่งเหล่านั้นขาดชำรุดลงก็พอจะซ่อมแซมได้ ความรู้อย่างนี้ ข้าพเจ้าเห็นสมควรจะสอนเด็กเพียงให้รู้จักเย็บแลให้ตัดเย็บเป็นเสื้อบางอย่าง คือ กุยเฮ็ง หรือเสื้อกระบอกเป็นต้นได้ เมื่อว่าโดยย่อ ถ้ามุ้งขาดก็ให้เย็บเองได้ แลส่งผ้าผืนให้ก็ให้ตัดแลเย็บเสื้อสวมได้เท่านั้น ความรู้อย่างนี้เห็นว่าควรแก่เด็กทั่วไปทั้งชายหญิง ที่จะเข้าใจว่าเป็นวิชาสำหรับผู้หญิงพวกเดียวนั้นเข้าใจผิดแท้

6) การที่จะให้หัดขึ้นต้นไม้นั้น ดูอยู่ข้างจะให้ซุกซนอยู่สักหน่อย แต่เมื่อพิจารณาดูประโยชน์ ก็แลเห็นได้เป็นหลายอย่าง คือ เป็นการทำให้ร่างกายเส้นสายแข็งแรง ที่ฝรั่งเขาเรียกเอกเซอไซส์ หรือยิมแนสติกอย่าง 1 เป็นประโยชน์แก่การที่จะทำมาหากินไปภายหน้า คือเป็นชาวสวนเป็นต้นอย่าง 1 เป็นประโยชน์แก่การหนีภัยอันตรายในภายหน้า คือไปป่าพบเสือจะได้หนีมันเป็นต้นอย่าง 1 เป็นประโยชน์ในการทำเหย้าเรือนในภายหน้าอย่าง 1

7) การหัดให้ว่ายน้ำนั้น ถึงจะไม่อธิบายประโยชน์ก็เห็นจะเข้าใจได้ตลอดแล้ว

8) ความรู้ปลูกทับกระท่อม ที่อาศัยนั้น ข้าพเจ้าหมายความว่าเหมือนอย่างหาไม้ไผ่จากแลเครื่องมือให้พร้อมแล้วก็ให้เด็กอาจจะช่วยกันปลูกเป็นกระท่อมที่อยู่ได้ หรือจะว่าคบเด็กสร้างบ้านก็ตาม ความรู้อย่างนี้มีประโยชน์ แลความรู้อย่างอื่นรวมอยู่ด้วยหลายอย่าง คือรู้จักใช้เครื่องมือสามัญ เช่น มีด พร้า เลื่อย ขวาน เป็นต้นได้อย่าง 1 จะรู้จักสิ่งของซึ่งควรปะติดปะต่อให้เป็นประโยชน์ได้อย่าง 1 จะเป็นความรู้ติดตัวไป ทำที่อาศัยได้ในภายหน้าอย่าง 1 ความรู้เรื่องนี้ ก็ย่อมจะแลเห็นประโยชน์ได้โดยง่าย

9) ความรู้ปลูกไม้นั้น ก็มีประโยชน์หลายอย่าง คือ จะรู้กระบวนบำรุงที่ดินด้วยไขทางน้ำไม่ให้ท่วมแลการที่จะรักษาที่ให้สะอาดอย่าง 1 จะรู้เหตุความเจริญแลภัยของต้นไม้ แลวิธีแก้ไขป้องกันมิให้เสียอย่าง 1 ประโยชน์เหล่านี้ย่อมเป็นต้นทางการเพาะปลูกทำเรือกสวนไร่นา โดยที่สุดการรักษาพื้นที่บ้านของตนต่อไปภายหน้า ก็จะได้รับประโยชน์แต่ความรู้อย่างนี้ด้วย

10) ความรู้จักเลี้ยงสัตว์นั้น คือเลี้ยงให้มากขึ้น มิใช่เลี้ยงให้ชน การเลี้ยงสัตว์เห็นควรสอนเด็กเพราะธรรมดาสัตว์ที่อาศัยคนเลี้ยง หรือเมื่อจะว่าอีกอย่าง 1 ว่าธรรมดาคนจะเลี้ยงสัตว์ก็ต้องมีความกรุณาต่อสัตว์ มีความประสงค์จะให้สัตว์เหล่านั้นได้ความสุขอยู่เป็นนิจดังนี้ จึงตั้งพยายามบำรุงรักษาสัตว์ พิจารณาเห็นทุกข์ของสัตว์มีอย่างใด ก็คิดแก้ไขปลดเปลื้องป้องกัน เลือกสิ่งซึ่งจะมีความสุขแก่สัตว์เลี้ยงดูโดยเต็มใจ

นิสัยอันนี้ประกอบด้วยความกรุณาอย่าง 1 ความพิจารณาอย่าง 1 ความเพียรอย่าง 1 ซึ่งจะฝึกหัดได้ด้วยความแนะนำในความสนุกของเด็กเท่านั้น แลนิสัยเหล่านี้ไม่ใช่เป็นประโยชน์แต่ในการเลี้ยงสัตว์อย่างเดียว ถ้าติดมีไปในสันดานแล้ว ย่อมจะเป็นประโยชน์ไปในอย่างอื่นได้อีกมาก ตลอดจนการ

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

ทำนาค้าขายบรรดาซึ่งต้องอาศัยกำลังสัตว์ด้วย ความรู้ทั้ง 10 อย่าง ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่างกันเป็นส่วน ๆ ดังชี้แจงมานี้ จึงเห็นว่าควรจะฝึกสอนเด็กทุกอย่าง

เมื่อว่าเช่นนี้แล้ว จะต้องอธิบายให้เข้าใจชัดเจนว่า ทำไมจึงจะสอนวิชาทั้ง 10 อย่างนี้แก่เด็ก ๆ อายุเพียง 7 ขวบไปหา 11 ขวบได้ในวิชา 10 อย่างนี้สอนได้โดยลักษณะต่างกัน วิชาบางอย่าง คือ หุงข้าวต้มแกง 1 ขึ้นต้นไม้ 1 ปลูกทับกระท่อม 1 ปลูกต้นไม้ 1 เลี้ยงสัตว์ 1 ทั้ง 5 อย่างนี้ล้วนเป็นการเจือสนุก สอนแนะนำไปในกระบวนให้เด็กเล่นได้ วิชาบางอย่าง คือ รักษาอิริยาบถ 1 ว่ายน้ำ 1 สองอย่างนี้อยู่ในความประพฤติเสมอ แลเป็นการสนุกเนื่องอยู่ในการประพฤติเสมอ ส่วนการรักษาอิริยาบถก็สอนไปในการดูแลปกครองเด็ก วิชาว่ายน้ำก็สอนในเวลาที่อาบน้ำชำระตัวเด็กได้ วิชาบางอย่าง คือวิชาหนังสือ 1 วิชาเลข 1 วิชาเย็บผ้า 1 สามอย่างนี้เป็นวิชาต้องสอนในที่เล่าเรียนตามเวลาจึงจะได้ ว่าโดยย่อวิชาทั้ง 10 อย่างนั้น สอนได้โดยลักษณะต่างกัน 3 ประการ คือสอนเป็นการเล่นประการ 1 สอนเป็นการประพฤติเสมอประการ 1 สอนเป็นการเรียนประการ 1 (ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น, 2433: 12–17)

การเปรียบเทียบการดำเนินการกับทฤษฎีตะวันตก

จากข้อความข้างต้นเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า ในช่วงระยะเวลานั้น คือปีพุทธศักราช 2433 การวางรูปแบบการศึกษาของประเทศไทยยังมิได้กำหนดแบบแผนไว้อย่างชัดเจนแต่ประการใด จนกระทั่งปีอีกสองปีต่อมาในปีพุทธศักราช 2535 จึงได้มีการจัดตั้งโรงเรียนมูลศึกษา (เด็กเล็ก) และโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ขึ้นเป็นครั้งแรกตามพระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านการปฏิรูปการศึกษา จึงอาจกล่าวได้ว่า การจัดวางระเบียบการโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอทั้งในทางบริหาร การจัดการสอน และดูแลเด็กนั้นได้จัดกระทำอย่างพิถีพิถัน สอดคล้องหลักการของการศึกษาปฐมวัยสมัยใหม่อย่างไม่น่าเชื่อ และแนวความคิดนี้เกิดขึ้นก่อนวิธีการเรียนรู้แบบมอนเตสซอรี่ (Montessori Approach) ของ ดร.มาเรีย มอนเตสซอรี่ (Dr. Maria Montessori) แพทย์หญิงชาวอิตาลีที่มีความเชื่อว่า การให้การศึกษากับเด็กในช่วงปฐมวัยไม่ใช่การนำความรู้ไปบอกเด็ก แต่ควรเป็นการปลูกฝังให้เด็กได้เจริญเติบโตไปตามความต้องการทางธรรมชาติของเขาเอง (ปฐมาภรณ์ บุษปธำรง, 2557: 253–270) ซึ่งการจัดการเรียนการสอนแบบมอนเตสซอรี่จะส่งเสริมเด็กให้เกิดคุณลักษณะดังนี้

เด็กเกิดการเรียนรู้ได้ตนเอง (Self–education / Auto–education) ซึ่งเป็นพื้นฐานของการเข้าใจตนเองในการเลือกวิธีการเรียนรู้ เป็นผู้ใฝ่รู้

เด็กสามารถนำสิ่งที่เรียนรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ดี โดยการเลียนแบบชีวิตจริง

เด็กเรียนด้วยความสุข เพราะเป็นจัดการเล่นปนเรียน สอดคล้องกับธรรมชาติการเรียนรู้ของเด็ก

เด็กได้เข้าสังคมกับเพื่อน ให้เด็กที่มีความแตกต่างกันเรียนรู้ที่อยู่ร่วมกัน ให้ความช่วยเหลือกันด้วยการเรียนแบบจัดกลุ่มเด็กหลายอายุรวมกลุ่มกัน

การเรียนมุ่งให้เด็กทำกิจกรรมจนสำเร็จด้วยตนเอง ไม่มีการแข่งขันเปรียบเทียบ เด็กจะรู้สึกท้าทายตนเอง ไม่เครียด ไม่เบื่อหน่ายการเรียน

เด็กมีสมาธิจากการทำงาน จิตเด็กสงบไม่กระวนกระวาย จะเป็นเด็กอดทน ใจเย็น และมีความสุข

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

เด็กจะเจริญเติบโตตามธรรมชาติ เพราะการสอนแบบมอนเตสซอรี่ให้ความสำคัญกับช่วงเวลาหลักของชีวิต การเจริญเติบโตทั้งทางสติปัญญาและจิตใจได้รับพลังอย่างเหมาะสม เกิดทักษะได้อย่างดี เช่น การเรียนรู้ภาษา การนับ การจัดของอย่างมีระเบียบ การขึ้นลงบันได เป็นต้น

เด็กมีบุคลิกภาพที่ดี คือ เป็นผู้กล้าคิดและตัดสินใจด้วยตนเอง เป็นผู้ที่รู้จักการแก้ปัญหาด้วยตนเอง เป็นผู้รับผิดชอบ เป็นผู้รู้จักเข้าสังคม มีทัศนคติเชิงบวก และเป็นผู้มีสติปัญญาเหมาะสมตามวัย

เด็กมีทักษะการเรียนที่จะเข้าสู่ระดับที่สูงขึ้น (ประถมศึกษา) ได้ดี เพราะได้รับการเตรียมตัวที่ครอบคลุมทางด้านประสบการณ์ชีวิต ด้านประสาทสัมผัส และทางด้านวิชาการคือ การอ่าน การเขียน และการคิดเลข

เด็กมีความเข้าใจธรรมชาติ เพราะได้รับการฝึกการสังเกตสิ่งที่เกิดขึ้นจริงในชีวิต มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และรู้จักคิดสร้างสรรค์ เพราะได้รับการส่งเสริมการคิดอย่างอิสระได้รับการยอมรับจากผู้ใหญ่ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560: 12 มกราคม 2569)

จะเห็นได้ว่า หลักการจัดการศึกษา 10 ประการตามความเห็นเรื่องวิชาหัดเด็ก อันเป็นแนวความคิดในการดำเนินภารกิจของโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ กับแนวทางวิธีการเรียนรู้แบบมอนเตสซอรี่ของ ดร.มาเรีย มอนเตสซอรี่นั้น มีความเหมือนและสอดคล้องกันหลายประการ และยิ่งกว่านั้นน่าสังเกตว่า หลักการจัดการศึกษา 10 ประการของโรงเลี้ยงเด็กนั้นได้นำเสนอไว้เมื่อปีพุทธศักราช 2433 ในขณะที่แนวความคิดของมอนเตสซอรี่ได้นำเสนอเมื่อปีพุทธศักราช 2442 โดยกลุ่มเป้าหมายของโรงเลี้ยงเด็กคือเด็กกำพร้า อนาถา ขาดผู้ดูแลอุปการะ ส่วนกลุ่มเป้าหมายของมอนเตสซอรี่ในระยะแรกนั้นคือกลุ่มเด็กที่มีความเปราะบางเช่น เด็กพิการ หรือเด็กพิเศษ อย่างไรก็ตามเป้าหมายของแนวคิดทั้งสองใกล้เคียงกันคือมุ่งหวังให้เด็ก ๆ เหล่านี้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพ มีสัมมาอาชีพ รับผิดชอบตนเอง ครอบครัว และสังคมได้เป็นอย่างดี แนวทางของโรงเลี้ยงเด็ก เกิดก่อนแนวทางของมอนเตสซอรี่ประมาณ 9 ปี

โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอเปิดดำเนินภารกิจมาโดยลำดับ จนกระทั่งช่วงระหว่าง ปีพุทธศักราช 2440 ถึง 2450 โรงเลี้ยงเด็กก็ประสบปัญหาซึ่งมิได้คาดคิดไว้ก่อน ปัญหานั้นมิใช่เพราะขาดงบประมาณ ขาดกำลังสนับสนุน หรือปัญหาเรื่องจำนวนที่ลดลงของเด็กในอุปการะ แต่กลับตรงกันข้าม ปัญหาดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่า ช่วงเวลาก่อนปีพุทธศักราช 2440 มีผู้ส่งเด็กมาอยู่ในอุปการะมากจนเกินต้องการ ทั้งนี้เกิดขึ้นเพราะมีผู้ถวายเด็กนอกเกณฑ์ตามระเบียบของโรงเลี้ยงเด็กเข้ามาอาศัย เป็นผู้ที่มิใช่เด็กอนาถาหรือเด็กกำพร้าที่แท้จริง แต่เป็นลูกหลานของข้าราชการ หรือผู้มีบรรดาศักดิ์ ผู้ดีมีตระกูลที่มิได้เดือดร้อนในการเลี้ยงดู แต่กลับส่งลูกหลานเข้ามาขอพึ่งพระบารมีอยู่ในโรงเลี้ยงเด็ก แม้กระทั่ง เจ้าจอม ม.ร.ว.สดับ ธิดาของหม่อมเจ้าเพิ่ม ลดาวัลย์ เมื่อยังเป็นเด็กยังไม่โกนจุกก็ถูกส่งเข้ามาอยู่ในโรงเลี้ยงเด็กแห่งนี้เช่นกัน (สดับ, ม.ร.ว., 2526: 47) โดยได้รับพระราชทานชื่อว่า บุญชวน เป็นต้น เด็กกลุ่มนี้มีมากเกินไป และมิใช่เด็กอนาถาจริง พ่อแม่ของเด็กเหล่านั้นส่งเด็กเข้ามาอาศัยเพราะเห็นว่าจะมีอนาคตที่ดีกว่า ในขณะที่เด็กอนาถาหรือเด็กกำพร้าจริงนั้นกลับหาได้ยาก ไม่มีผู้มาขอพึ่งพาอาศัย หรือสมัครเข้าอยู่ในอุปการะเลย โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ จึงมีลักษณะเป็นโรงเรียนสำหรับเด็กเล็กมากกว่าโรงเลี้ยงเด็กอนาถา เมื่อเป็นเช่นนี้ โรงเลี้ยงเด็กจึงเพิ่มความเข้มงวดในเกณฑ์การรับเด็กเข้ามาอยู่ในอุปการะมากขึ้น รับเข้าได้ยากกว่าเดิมหากขาดคุณสมบัติ ในขณะที่เด็กที่รับไว้แต่เดิมก็เติบโตขึ้นพ้นเกณฑ์จะอุปการะต่อไป และได้ออกไปประกอบสัมมาอาชีพเลี้ยงตน ทำให้จำนวนเด็กค่อย ๆ ลดลงตามลำดับ ด้วยวิธีเข้มงวดดังกล่าว ทำให้จำนวนเด็กของโรงเลี้ยงเด็กในระยะนี้ลดลงมาก

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

พื้นที่ใช้สอยตลอดจนอาคารสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ก็ปล่อยว่างอยู่มาก ทำให้ทางราชการขอใช้พื้นที่เพื่อจัดกิจกรรมพิเศษบ่อยครั้ง เช่น งานราตรีสโมสรเพื่อรับรองพระราชอาคันตุกะ คือ ปรินซ์วัลเดมา แห่งเดนมาร์ก เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม พุทธศักราช 2442 เป็นต้น

โรงเลี้ยงเด็กปรับสภาพก่อนยุติภารกิจ

ปีพุทธศักราช 2447 เกิดอหิวาตกโรคที่โรงเรียนราชวิทยาลัย ซึ่งขณะนั้นตั้งอยู่ที่นิวาสสถานเดิมของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ที่ฝั่งธนบุรี (บริเวณโรงเรียนศึกษานารีและสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ในปัจจุบัน) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาแก่นักเรียนจึงมีพระราชดำรัส ขอพื้นที่จากโรงเลี้ยงเด็กส่วนหนึ่งให้โรงเรียนราชวิทยาลัยมาตั้งอยู่เป็นการชั่วคราว ตั้งแต่วันที่ 23 พฤษภาคม พุทธศักราช 2447 โดยให้เสียค่าเช่าปีละ 12 บาท ซึ่งพระวิมาดาเธอ ก็สนองพระราชประสงค์ ขณะนั้นจำนวนเด็กในโรงเลี้ยงเด็กมีจำนวนลดลงมากอย่างต่อเนื่อง จึงได้กำหนดเขตพื้นที่ใหม่เป็น 2 ส่วน ส่วนที่หนึ่งด้านติดถนนบำรุงเมือง บริเวณเรือนที่เคยเป็นโรงเลี้ยงเด็กหญิงมาแต่เดิมให้จัดไว้เป็นโรงเลี้ยงเด็ก กับส่วนที่สองตั้งแต่อาคารสายสวลีสัณฐาคาร กับเรือนที่สร้างภายหลังไปจนจดคลองมหานาคให้จัดเป็นพื้นที่โรงเรียนราชวิทยาลัย ครั้นถึงปีพุทธศักราช 2453 ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้นำความกราบบังคมทูล ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตย้ายโรงเรียนราชวิทยาลัย ซึ่งอยู่ในสังกัดกระทรวงธรรมการมาสังกัดกระทรวงยุติธรรม พร้อมทั้งย้ายสถานที่ตั้งไปอยู่ที่ตำบลบางขวาง จังหวัดนนทบุรี เพื่อจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับความมุ่งหมายที่จะให้นักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนราชวิทยาลัย เข้าศึกษาวิชากฎหมายในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมซึ่งเป็นชั้นอุดมต่อไป ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้โอนย้ายได้ และดำเนินการแล้วเสร็จเมื่อวันที่ 11 มีนาคม พุทธศักราช 2454 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 (รวิโรจน์ สิงห์ลำพอง, 2566: 45)

เมื่อโรงเรียนราชวิทยาลัยย้ายออกไปแล้ว ในปีเดียวกันสมาคมนารีชาวสยามอันมีท่านผู้หญิงตลับ สุขุม ภริยาเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นหัวหน้า ได้รวบรวมทุนทรัพย์จัดตั้งโรงเรียนเบญจมราชูทิศจัดการศึกษาเฉพาะสำหรับนักเรียนสตรี เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และถวายเป็นพระราชกุศล แต่ยังไม่มีที่ตั้งโรงเรียน และเห็นว่า โรงเรียนราชวิทยาลัยเคยอาศัยพื้นที่โรงเลี้ยงเด็กมาแต่ก่อน จึงขอประทานอนุญาตใช้พื้นที่นี้เป็นที่ตั้งโรงเรียน พระวิมาดาเธอก็ประทานอนุญาตให้ตามประสงค์ โดยเสียค่าเช่าเพียงปีละ 12 บาทเช่นเดียวกัน โรงเรียนเบญจมราชูทิศ มีท่านผู้หญิงตลับ สุขุม เป็นผู้อำนวยการดำเนินกิจการต่อมาอีกช้านาน หลักฐานสุดท้ายคือในปีพุทธศักราช 2472 เมื่อพระวิมาดาเธอสิ้นพระชนม์แล้ว โรงเรียนนี้ยังดำเนินกิจการอยู่ แต่จะย้ายสถานที่หรือเลิกกิจการไปเมื่อใดยังค้นหาหลักฐานไม่พบ

ส่วนโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ จะเลิกกิจการไปเมื่อใดก็ไม่ปรากฏหลักฐาน บรรดาเด็กที่ได้เคยอยู่ในอุปการะต่างเติบโตมีสัมมาอาชีพโดยถ้วนหน้า อาทิ เด็กชายบุญโกย ได้รับราชการก้าวหน้ามีบรรดาศักดิ์เป็น นายพันตำรวจเอก พระยาวิชัยประชาบาล (บุญโกย เอโกบล) เจ้ากรมตรวจคนเข้าเมือง กระทรวงมหาดไทย เด็กชายบุญรอด รับราชการเป็น นายพันโท พระสุรณรงค์ ผู้บังคับกองพันที่ 3 กองทหารบก ประจำจังหวัดเพชรบุรีเป็นต้น ส่วนที่ดินและสิ่งปลูกสร้างที่โรงเลี้ยงเด็กนั้น เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนพระองค์ในพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา สืบต่อมาเป็น

Journal of Suan Sunandha Arts and Culture
วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา สำนักศิลปะและวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ปีที่ 6 ฉบับที่ 1/2569

มรดกถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภานภดล กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี แม้โรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอจะยุติภารกิจ แต่ในส่วนของการสนับสนุนกิจการสาธารณกุศลและการศึกษานั้น พระวิมาดาเธอทรงบำเพ็ญอยู่เสมอตลอดพระชนม์ชีพ กล่าวคือ ในวาระที่เจริญพระชนมายุครบ 60 พรรษา ในปีพุทธศักราช 2466 ได้ประทานทุนทรัพย์จำนวน 3,000 บาท ให้แก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อจัดตั้งเป็นกองทุนสำหรับให้รางวัลแก่นิสิต ที่เขียนเรียงความหรือแสดงปาฐกถาเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นการส่งเสริมให้นิสิตได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในรัชกาลนั้นอยู่เสมอด้วย การประกวดเริ่มตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2467 เป็นต้นมา โดยมหาวิทยาลัยเป็นผู้กำหนดหัวข้อในการประกวด การประทานรางวัลแก่ผู้ชนะเลิศการประกวดเรียงความนี้ และพระวิมาดาเธอ ได้เสด็จมาเป็นประธานในพิธีและประทานรางวัลทุกปีมิได้ขาดจนสิ้นพระชนม์ การประกวดเรียงความที่เกิดขึ้นตามพระประสงค์นั้น ถือได้ว่าเป็นการประกวดทางวิชาการในสมัยแรกของสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทยอีกด้วย (สำนักบริหารศิลปวัฒนธรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2563: 4 มีนาคม 2569)

ปีพุทธศักราช 2467 เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา พระธิดาพระองค์หนึ่งได้สิ้นพระชนม์ ซึ่งในขณะนั้นเป็นช่วงเวลาที่ทรงประทับ ณ สวนสุนันทาแล้ว ได้ทรงประทานอนุญาตให้จัดตั้งโรงเรียนขึ้น โดยอาศัยเรือนไม้ติดริมสระใหญ่ในสวนสุนันทาบริเวณตำหนักสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา ที่สิ้นพระชนม์นั้นเพื่อเป็นการกุศลจัดเป็นโรงเรียนสอนบรรดาข้าหลวงรุ่นเด็กเล็ก ประทานชื่อว่า โรงเรียนนิภาคาร และทรงมอบให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านิภานภดล กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี พระธิดาองค์เล็ก ทรงเป็นผู้อำนวยการจัดการเรียนการสอน ทั้งจัดหาครูมาสอน กำหนดเนื้อหาสำหรับนักเรียน และจัดให้นักเรียนไปสอบเลื่อนชั้นที่โรงเรียนสายปัญญา เป็นต้น แม้พระวิมาดาเธอจะสิ้นพระชนม์ลง ในวันที่ 24 มิถุนายน พุทธศักราช 2472 แต่โรงเรียนแห่งนี้ก็ยังได้รับการดูแลสานต่อพระปณิธานต่อมา จนเลิกกิจการลงอย่างถาวรเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปีพุทธศักราช 2475 และเจ้านายได้เสด็จออกจากสวนสุนันทาไปประทับภายนอกจนหมดสิ้น ในส่วนของโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอที่ถนนบำรุงเมืองนั้น แม้เลิกภารกิจไปแล้วแต่ผู้คนก็ยังเรียกพื้นที่บริเวณนั้นว่าย่านโรงเลี้ยงเด็ก มีชุมชน มีตลาดรายล้อม สถานที่ภายในโรงเลี้ยงเด็กนั้นก็กลายเป็นที่อยู่อาศัยของข้าหลวงของพระวิมาดาเธอและข้าหลวงของสมเด็จเจ้าฟ้านิภานภดล อาทิ หม่อมเจ้าสะบาย นิลรัตน์ และคุณขนมต้ม อมาตยกุล เป็นต้น ซึ่งรื้อเรือนไม้จากสวนสุนันทามาปลูกอยู่อาศัยที่โรงเลี้ยงเด็กตั้งแต่หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปีพุทธศักราช 2475 จนถึงช่วงก่อนปีพุทธศักราช 2500

เรื่องราวที่เกิดขึ้นของโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอมาจนถึงโรงเรียนนิภาคารนั้นอาจกล่าวได้ว่า เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงพระจริยวัตรของพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ที่ทรงมีน้ำพระทัยโอบอ้อมอารีต่อผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก ขาดแคลนโอกาสในการดำรงชีวิต ขาดการเข้าถึงการศึกษาได้ทรงนำเอาความทุกข์โทมนัสพระทัยในการสูญเสียพระราชธิดาเป็นแรงผลักดันที่จะประกอบพระกุศลเพื่อสงเคราะห์สาธารณชนทั่วหน้าโดยไม่เลือกชั้นวรรณะ และโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอนี้ นอกจากจะเป็นต้นกำเนิดของการดำเนินกิจการด้านสังคมสงเคราะห์แล้ว ยังนับได้ว่าเป็นสถานศึกษาหรือเนิร์สเซอรีสำหรับเด็กปฐมวัยขึ้นไปจนถึงชั้นประถมศึกษาเป็นแห่งแรกของประเทศก่อนที่ทางราชการจะจัดให้มีโรงเรียนอนุบาลเป็นครั้งแรกเมื่อปีพุทธศักราช 2483 ภายหลังจากที่ทรง

ก่อตั้งโรงเลี้ยงเด็กนานถึง 50 ปี นับเป็นพระกรุณาธิคุณอย่างใหญ่หลวงที่ทรงบำเพ็ญกุศลกิจต่อเด็กกำพร้า เด็กอนาถา และผู้ยากไร้ที่ขาดที่พึ่งอุปถัมภ์อย่างแท้จริง

รายการอ้างอิง

เฉลิมพลฑิฆัมพร, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. “ชีวประวัติจากบทสัมภาษณ์.” ใน *อนุสรณ์แห่งความรัก* พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลฑิฆัมพร ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 11 กุมภาพันธ์ 2535. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2535.

ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น. “ระเบียบการฝึกสอนเด็ก.” ใน *วชิรญาณวิเศษ* เล่มที่ 8, 2433, (5).

ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. *ตำนานโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ*, พระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิริ) พิมพ์ถวายเจ้าภาพในงานพระศพสนองคุณพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา เมื่อพระศพครบศตมาหะ ณ วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2472. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. 2472.

เนื่อง นิลรัตน์. ม.ล., ชีวิตในวัง. กรุงเทพฯ: แจ่มใส, ม.ป.ป.

ปฐมาภรณ์ บุษปธำรง. “สวัสดิการสังคมสำหรับเด็กในสังคมไทย.” *ราชบัณฑิตยสถาน*, 39(1), 2557, (253–270).

ประกาศเรื่องตั้งโรงเลี้ยงเด็ก (5 เมษายน 2433), ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 7 ตอน 1, 2433, (7).

ประกาศเลื่อนพระนามพระอัครชายาเธอและสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า มีพระบรมราชโองการสั่งให้สถาปนา พระอัครชายาเธอ หม่อมเจ้าอุบลรัตนนารีมาศ และพระอัครชายาเธอ หม่อมเจ้าสาย ขึ้นเป็น พระองค์เจ้า และสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ และเจ้าฟ้า (25 มิถุนายน 2431), ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 5 ตอน 8., 2431, (61).

ประกาศสถาปนาพระอิสรยศเฉลิมพระอภิธัยและเลื่อนกรมพระราชวงศ์ (21 มีนาคม 2468), ใน *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 42 ตอน 0 ก., 2468, (372).

รวีโรจน์ สิงห์ลำพอง. “การฝึกหัดครูสตรีของไทยระหว่างปี พ.ศ.2456–2506.” *วารสารศิลปวัฒนธรรมสวนสุนันทา*, 3(2), 2566, (41–61).

สดับ, ม.ร.ว. “เรื่องเกี่ยวกับโรงเลี้ยงเด็ก.” ใน *ศรุตานุสรณ์* พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับ ในรัชกาลที่ 5 ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 24 ธันวาคม พุทธศักราช 2526. กรุงเทพฯ: พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน, 2526.

สวพล สุวนิช (2563), อาคารสายสวลีสัณฐาคารภายในโรงเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอ [รูปภาพ], สืบค้น12 มกราคม 2569, จาก https://www.facebook.com/photo/?fbid=1743233359151903&set=a.263493180459269

สำนักงานสภาการศึกษา. แนวทางการจัดประสบการณ์การเรียนรู้แบบมอนเตสซอรี่, สืบค้น 12 มกราคม 2569, จาก https://backoffice.onec.go.th/uploads/Book/1966-file.pdf

สำนักบริหารศิลปวัฒนธรรม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ปิยมหาราชปดิวรัดา ผู้ทรงเริ่มการประกวดทางวิชาการในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2563), สืบค้น 4 มีนาคม 2569, จาก https://www.cuartculture.chula.ac.th/news/3793/